

Əflatun Saraçlının (Məmmədov) elmi və bədii yaradıcılığı

Salida Şarifova

Filologiya elmləri doktoru, dosent
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: sharifovalida@rambler.ru

Annotasiya. Filologiya elmləri doktoru, professor Əflatun Saraçlı (Məmmədov) (1936-2008) Yeni dövr və Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi ilə aktual məşğul olmuşdur. Əflatun Saraçlının (Məmmədov) Abdulla Şaiq, Nəriman Nərimanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Məhəmməd Hadi və digər Azərbaycan mütəfəkkirlər haqqında sanballı monoqrafiyaları, məqalələri mövcuddur. Əflatun Saraçlı (Məmmədov) həm də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü ədəbiyyatının ilk araşdırıcılarından biridir.

Əflatun Saraçlı (Məmmədov) yaradıcılığında gürcü ədəbiyyatının ərəb, fars və türk ədəbiyyatından bəhrələnməsini vurğulayaraq, Gürcüstan, xüsusilə də Tiflis ədəbi mühitini geniş tədqiq etmişdir.

Əflatun Saraçlı (Məmmədov) elmi yaradıcılığında ədəbiyyat nəzəriyyəsi problemləri: bədii əsərlərin janr mənsubiyyəti haqqında tədqiqatları ilə də diqqət mərkəzindədir.

Əflatun Saraçlı (Məmmədov) Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının formalaşmasına təsir göstərmiş "Dəbistan", "Rəhbər" və "Məktəb" jurnalları haqqında geniş araşdırmalar da aparmışdır.

Alim, şair, tərcüməçi Əflatun Saraçlının (Məmmədov) tərcüməçilik fəaliyyəti gürcü ədəbiyyatının orijinaldan tərcüməsini əhatə edir. Əflatun Saraçlı (Məmmədov) tərcümə prosesi zamanı yaranan nöqsanlara həm tərcümə sənətinə dərindən bələd olan mütəxəssis kimi, həm də professional ədəbiyyatşünas alim kimi münasibət bildirmişdir.

Əflatun Saraçlının (Məmmədov) poeziyası da düşündürücüdür. Professor Əflatun Saraçlının (Məmmədov) poetikası təmiz və saf məhəbbəti əks etdirməsi ilə yanaşı, milli azadlıq və Vətənin ərazi bütövlüyü, toxunulmazlığı uğrunda mübarizəyə çağırışları diqqətdən yayınmır.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, elmi yaradıcılıq, bədii yaradıcılıq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.10.2024; qəbul edilib – 30.10.2024

Scientific and artistic creativity of Aflatun Sarachli (Mammadov)

Salida Sharifova

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: sharifovalida@rambler.ru

Abstract. Doctor of philological sciences, professor Aflatun Sarachli (Mammadov) (1936-2008) was actively involved in the study of modern literature and Soviet literature. There are numerous monographs and articles by Aflatun Sarachli (Mammadov) about Abdulla Shaig, Nariman Narimanov, Abdurrahim Bey Hagverdiyev, Muhammad Hadi and other Azerbaijani thinkers.

Aflaton Sarachli (Mammadov) is also one of the first researchers of the literature of the Azerbaijan Democratic Republic period.

Aflaton Sarachli (Mammadov) in his creation emphasized the benefit of Georgian literature from Arabic, Persian and Turkish literature and extensively studied the literary environment of Georgia, especially Tbilisi.

Aflaton Sarachli (Mammadov) is also in the spotlight with his research on the problems of literary theory and genre affiliation of artistic works in his scientific work. He managed to turn the emergence of travelogue, adventure, letter, science-fiction, scientific-artistic treatise, allegorical genres in Azerbaijani literature and their manifestation in artistic examples into a wide research object.

Aflaton Sarachli (Mammadov) also conducted extensive research on the magazines "Dabistan", "Rahbar" and "Maktab", which influenced the formation of Azerbaijani children's literature.

Scientist, poet, translator Aflaton Sarachli's (Mammadov) translation activity includes the translation of Georgian literature from the original. Aflaton Sarachli (Mammadov) expressed his attitude to the mistakes that arose during the translation process, both as an expert who is deeply familiar with the art of translation, and as a professional literary scholar.

The poetry of Aflaton Sarachli (Mammadov) is also thought-provoking. In addition to the poetics of Professor Aflaton Sarachli (Mammadov) reflecting pure and innocent love, his calls to fight for national freedom and territorial integrity and inviolability of the Motherland do not go unnoticed.

Keywords: Azerbaijani literature, literary theory, scientific creativity, artistic creativity

Article history: received – 18.10.2024; accepted – 30.10.2024

Giriş / Introduction

Klassik Azərbaycan nəsrinin yaranması, tarixi mərhələləri və inkişaf problemlərini sistemli şəkildə tədqiq edən, ədəbiyyatşünas dairələrdə xüsusi nüfuz qazanmış Əflatun Məmmədov (Saraçlı, 1936-2008) həm də poetik yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Əflatun Saraçlı (Mammadov) "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" (1977), "Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı və ictimai fəaliyyəti" (1979), "Azərbaycan bədii nəsi" (1983), "Abdulla Şaiq" (1983), "Zeynalabdin Mərağalı" (1996), "Ömür keçdi yuxu kimi" (2002), "Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət dönməndə" (2007), "Yaşa ürayınca, köç ürayınca" (2008), "Borçalı harayı" (1993), "Dünya həməndə dünyadı" (2001) kimi monoqrafiyaların, kitabların, şeir toplularının müəllifidir.

Əsas hissə / Main Part

Yeni dövr ədəbiyyatının və Sovet ədəbiyyatının tədqiqi. A.Şaiq, N.Nərimanov, Ə.Haqqverdiyev və digər Azərbaycan mütəfəkkirlər haqqında monoqrafiyalar, məqalələr müəllifi olan Əflatun Saraçlı (Məmmədov) Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələrinin ya heç tədqiq edilmədiklərini, ya da yaradıcıqlarının tam tədqiq olunmamasını qeyd edir. Əbdürrəhim bəy Haqqverdiyevin ədəbi-tənqidi məqalələrinin çox cüzi şəkildə araşdırılmasına tozunması ədəblərimizin yaradıcılığına olan biganəliyi etiraz kimi qəbul edilməlidir. Ə.Haqqverdiyevin bədii yaradıcılığı ilə yanaşı, publisistik yazıları da Azərbaycan söz sənəti üçün əhəmiyyət kəsb edir. Ədib cəmiyyəti düşündürən problemlərə ziyalı mövqeyindən çıxış edərək münasibət bildirir. Məqalələrində Ə.Haqqverdiyev dövrün aktual problemlərinə diqqət yönəldərək, sosial-ictimai şəraiti özündə əks etdirir. Əflatun Saraçlının qeyd etdiyi kimi, "Ə.Haqqverdiyevin ədəbi-tənqidi məqalələri, demək olar ki, araşdırılmayıb. Burada elə məsələlər var ki, elə bil lap bu gün deyilib. O, (Ə.Haqqverdiyev – S.Ş.)

hələ 62 il öncədən türk dili ilə bağlı mübahisələrə cavab yazdığı bir məqaləsində qəti deyirdi ki, biz türkük, dilimiz də türk dilidir" [13, s.76].

"Romantik maarifçilikdən inqilabi romantizmə yüksəlmə" Məhəmməd Hədinin "Azərbaycan poeziyasında intibah, azadlıq və hüriyyət mücahidlərindən biri" olması, "türk amalı, türk qanlı türkçü"sü Hüseyn Cavidin "ruhu, amalı, əməli ilə milli müstəqilliyi istiqalə bağlı" [14, s.72] olan şəxs olması və digər ədəblər haqqında Ə.Saraçlının "Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət dövründə" monoqrafik tədqiqatında yer almaları gələcək nəsillərə də bir ərnağan kimi qəbul edilməlidir.

Əflatun Saraçlı söz xiridarlarını bir-biri ilə müqayisə edərək heç birinin şəxsiyyətinə zərər xələl gətirmədən təqdim etməsi ədəbiyyata, təqdim etdiyi ədəblərin yaradıcılığına dərin bələd olmasından irəli gəlir. Məhəmməd Hədi ilə Abdulla Şaiqin tanış olması və Hədinin acınacaqlı həyatından xəbər tutan Şaiqin iztirablarının təqdimində şair bu müqayisəni edir: "Şaiq sonralar Sabirdən, Səhhətdən onun (Məhəmməd Hədi-S.Ş.) faciəli həyatını öyrəndi, nakam məhəbbətini eşitdi, ona ürəkdən bağlandı. Onları bir-birinə bağlayan xətlər müxtəlif idi. Hər ikisi romantizmə meyil edir, maarifçi şeirlər yazır, məktəblərdə dərş deyir, dünya ədəbiyyatından, xüsusilə N.Kamalı, T.Fikrət, Ə.Hamid kimi böyük türk sənətkarlarından öyrənir, böyük arzularla yaşayırdılar" [6, s.51]. Professor Əflatun Saraçlı (Məmmədov) kiçik bir epizodda iki qələm sahibinin, mütəfəkkirinin həyat amallarına işıq salır.

Ə.Saraçlının "Abdulla Şaiq" monoqrafik tədqiqatı ədibin həyat və yaradıcılığını arxiv materialları, memuar və faktlar əsasında əks etdirir. K.Talibzadənin monoqrafik tədqiqatı yüksək dəyərləndirməsi kitabın elmi yeniliyini, əhəmiyyətini əks etdirir: "Abdulla Şaiq" monoqrafiyası həm tədqiqatçının fərdi elmi axtarışlarında, həm də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında mühüm hadisəyə çevrildi" [13, s.29].

Ədib Abdulla Şaiqi tarixi şəxsiyyət kimi dəyərləndirməsini 1999-cu ildə ədibin abidəsinin açılışı zamanı etdiyi çıxışında təsdiqləyir: "A.Şaiq sözün həqiqi mənasında xalq müəllimi, xalq elçisi, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biri, uşaq teatrının banisi, AXC dönməndə məktəblərin milliləşdirilməsinə, ana dilinin öz hüququnu almasına çalışan bir pedaqoqdur" [13, s.86].

Əflatun Saraçlı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü ədəbiyyatının ilk araşdırıcısı kimi də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında iz qoyur. Ədibin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə formalaşmış ədəbiyyat haqqında 2007-ci ildə işıq üzü görmüş "Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət dövründə" kitabı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə formalaşmış ədəbiyyatı göz önündə canlandırır.

"AXC-yə, milli ideologiyanın yaranmasına, yeni həyata ürəkdən xidmət edən" [14, s.18] M.Hədi, H.Cavid, A.Şaiq, Ə.Cavad, C.Cabbarlı, Ü.Hacıbəyli, C.Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənzəminli, Əliyusif, Ümmügülüm, Gültəkin kimi istiqal şair və yazarların Cümhuriyyət dönməndəki fəaliyyətlərində milli kimlik və azadlıq düşüncələrinin yer almaları Ə.Saraçlı tərəfindən araşdırılır. Ədib "milli kimlik və azadlıq düşüncələrinin" "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) dönməndə bir ideya prinsipinə çevrilir" [14, s.3] fikri ilə həm bu dövr ədəbiyyatımıza, həm də söz xiridarlarının yaradıcılığının əsas qayəsində diqqəti yönəldir: "Yeni tipli ədəbiyyatın yaranması ilə azadlıq, istiqal ideyaları bir zamanı düşür. AXC dövründə formalaşaraq ədəbiyyatın aparıcı ideya kredosuna çevrilir" [14, s.3].

Əflatun Saraçlı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının tərəqqisində xidmətləri olan ədəblərin şəxsiyyət və yaradıcılıqlarına ikili münasibət bəslənməsinin əleyhinə olması ilə diqqəti cəlb edir. Belə fakta "Cəmaləddin Əfqani - 160" institutun elmi sessiyasında təqdim edilən Cəmaləddin Əfqani haqqında fikirlərdə rast gəlirik: "C.Əfqani Türk dünyası və Azərbaycanla sıx bağlı olduğu halda, islam birliyi ideyası Çura hökumətinə sərf etmədiyinə görə 70 il bizə onu öyrənməyi yasaqladılar" [13, s.74].

Əflatun Saraçlı (Məmmədov) söz xiridarlarına, ədəblərimizə kəm baxan məxluqlara etiraz səsinə bütün yaradıcılığı boyu səsləndirir. Bu ya açıq şəkildə, ya da üstüörtülü şəkildə qələmə aldığı

Əflatun Sərəçlərinin bəzi əsərlərin janr probleminə aydınlıq gətirərək onları ilk Azərbaycan romanları kimi təqdim etməsi diqqətdən yayınmır. Ə.Hüseynzadənin "Siyasəti-Fürusət" əsərinin janr problematikasına toxunan Ə.Sərəçli qeyd edir ki, əsərin "janrı haqqında dəqiq elmi fikir söylənməyib, öləri şəkildə ona pəmflet, traktat, Ofelya xanımın son kitabına isə povest deyilib. Biza elə gəlir ki, "Siyasəti-Fürusət" öz janr xüsusiyyətləri, səyahətnamə, həkayət, təhkiyə forması, çərkçilik xüsusiyyəti, süjet şəxsliliyi, obrazlar aləmi və b. keyfiyyətləri ilə ilk Azərbaycan romanlarındandır. "İbrahimbəyin səyahətnaməsi"ndən sonra ikinci realist roman - səyahətnamədir" [13, s.95]. Şərk poetika ənənələrinə söykənən Z.Marağalının "İbrahimbəyin səyahətnaməsi" şıf bədii roman səyahətnamədirsə, Ə.Hüseynzadənin "Siyasəti-Fürusət" əsəri bir növ elmi-bədii traktatdır. Ə.Hüseynzadənin bu əsərinə böyük qiymət verən, "XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai-siyasi bədii fikrinin ensiklopediyası" [2, s.22] adlandırın O.Bayramova onun janr məsələsinə toxunarkən, Ə.Mirəhmədova istinad edərək yazır: "Sosial-siyasi problemlərin şərhində

Əflatun Saraçlı (Məmmədov) və uşaq ədəbiyyatı. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının formalaşmasına təsir göstərmiş "Dəbistan", "Rəhbər" və "Məktəb" jurnalları haqqında geniş araşdırmanın aparılması, bu jurnalların səhifələrində işıq üzü görmüş nəsr, nəzm, tərcümə nümunələrinin, elmi-

kütləvi ədəbiyyat nümunələrinin geniş təhlil obyektinə çevrilməsi Əflatun Saraçlının "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" monoqrafik tədqiqatında özünü göstərir. Ədib hər üç jurnalın qayə və məqsədini açıqlayır, gənc nəslə maarifləndirmək, yeni üsul məktəblərini çoxaltmaq məqsədi daşıyaraq, pedaqoji jurnal olmaları faktlarına aydınlıq gətirir və jurnalları "demokratik uşaq jurnalı" [9, s.8] kimi təqdim edir.

Əflatun Saraçlı jurnallar arasındakı fərqli xüsusiyyətlərə aydınlıq gətirir: "Dəbistan", "Rəhbər" və "Məktəb" demokratik əhvali-ruhiyyəli məcmuələrdir və onları bir-birindən ayıran xüsusiyyətlər də vardır" [9, s.19]. Müəllif bu fərqli xüsusiyyətlərin nədən ibarət olmasını jurnalların təbliğ etdiyi problematika və janrlarının müxtəlif olması ilə əlaqələndirir. "Dəbistan" jurnalının səhifələrində, əsasən uşaq şeirləri, hekayələr, nağıl və lətifələr, tapmaca və atalar sözlərinin yer almasına, "Məktəb" jurnalında isə "Dəbistan" jurnalında yer alan bu nümunələrlə yanaşı, pyeslərin və qorxulu, gülümlü nağılların nəşr edilməsinə, "Rəhbər" jurnalında isə Azərbaycan klassiklərinin əsərlərinə önəm verilməsinə "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" monoqrafiyasında toxunur. "Hər üç jurnal ədəbiyyat və mətbuat tariximizdə xüsusi mövqeyə malik olmaqla, bədii və ictimai fikrimizi ideyalar, forma və janrlarla zənginləşdirmişdir" [9, s.19] kimi qənaəti ilə jurnalların məramlarına aydınlıq gətirir. Ə.Saraçlı bu jurnallarda yer alan nəsr nümunələrini, xüsusilə hekayələri aşağıdakı kimi təsnif edir: "a) mövzusu müasir həyatdan alınmış hekayələr; b) mövzusu keçmişdən və ya xalq ədəbiyyatından alınmış hekayələr" [9, s.24]. Ədib bununla uşaqlar üçün nəşr edilən bu jurnalların keçmişə, xalqın adət-ənənəsinə, yaddaşına biganə qalmamasını və həyatın nəbzini tuta bilməsini, müasirlə ayaqlaşmağa cəhd etmələrini əks etdirir.

Əflatun Saraçlının (Məmmədov) tərcüməçilik fəaliyyəti. Alim, şair, tərcüməçi Əflatun Saraçlının (Məmmədov) tərcüməçilik fəaliyyəti gürcü ədəbiyyatının orijinaldan tərcüməsini əhatə edir ki, ilk tərcümələri elə 1957-ci ildə gürcü ədəbiyyatından olan tərcümə nümunələri olur. Əflatun Saraçlı özü xüsusi vurğulayır ki, "iki xalqın ədəbi əlaqələr tarixində bədii tərcümə ayrıca yer tutur" [13].

Əflatun Saraçlının (Məmmədov) tərcüməçilik sahəsindəki fəaliyyətinin məhsulu kimi Mixail Cavaxişvilinin "Günahsız Abdulla", "Ləmbəli", S.S.Orbelianinin "Uydurmanın hikməti" (1996), Nodar Dumbadzenin "Kukaraça" (1986) əsərlərini, A.Binnətoğlu və Valeh Hacılarla birgə tərcümə etdikləri gürcü şairlərinin Azərbaycan mövzusunda şeirlərini özündə əxz etdirən "Bir sinədə iki ürək" (1981), Dilarə Əliyeva ilə birgə tərcümə etdiyi Mixel Cavaxişvilinin "Torpaq çəkir" (1980), "Kür Xəzərə qovuşur" (1988), "Sayat Nova. Qulaq as sözlümə, ay adam oğlu" (1988) və s. tərcümə topluları, kitabları göstərmək olar. Əflatun Saraçlı Nodar Sisişvilinin "Yeddi Səyyarə" poemasını tərcümə etdiyini, lakin iki ilin zəhməti olan bu tərcümənin itirməsini də təəssüf hissi ilə vurğulamışdır: "Mən o zamanlar XVII əsr gürcü şairi Nodar Sisişvilinin Nizami süjetləri əsasında yazdığı "Yeddi Səyyarə" dastanını da belə tərcümə etmişdim. İki il bu işə zəhmət çəkdim. Şota Rustavelinin "Poləng darisi geymiş pəhləvan" əsəri kimi şairi formasında (4+4+4+4) olan bu dastan həm nizamişünaslığımız, həm də Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrimiz tariximiz, həm də bütövlükdə ədəbiyyatımız və ədəbiyyatşünaslığımız üçün çox əhəmiyyətli bir əsərdir. Nə yazıq ki, bu əsərin tərcüməsini hələ də tapa bilmirəm" [15, s.134].

Azərbaycan-gürcü ədəbi-mədəni əlaqələrinin elmi tədqiqində göstərdiyi xidmətlərinə görə, gürcü ədəblərinin yaradıcılıqlarını ana dilimizə çevirdiyinə görə Borçalının ziyalı övladı Əflatun Saraçlı (Məmmədov) 2 iyul 2003-cü il tarixində Gürcüstan Respublikasının "Şərəf" ordeni ilə təltif edilir.

Əflatun Saraçlı tərcümə prosesi zamanı yaranan nöqsanlara həm tərcümə sənətinə dərindən bələd olan mütəxəssis, həm də professional ədəbiyyatşünas alim kimi münasibət bildirir. Ə.Saraçlının elmi tədqiqatının obyektinə çevrilmiş Zeynalabdin Mərağalının "İbrahimbəyin səyahətnaməsi" romanının tərcüməsi zamanı yol verilmiş qeyri-dəqiqliklər, tərcümə prosesində itisirlərin edilməsi ədib tərəfindən vurğulanır. Tərcümə prosesi zamanı baş verən anlaşılmazlıqları ədib belə təqdim edir: "Q.P.Mixayleviç və A.M.Şoytovun həmin kitabda ən bağlılanılmaz nöqsanları bundan ibarətdir ki, Zeynalabdin hər vaxtla Azərbaycandan aralı, bir fars kimi təqdim etməyə çalışmışlar

və çox səhv yol tutmuşlar. Ümumiyyətlə, demək olar ki, bu tərcümə "Səyahətnamə"nin başqa dillərə tərcümələri arasında kamildir. Rus şərqşünaslığında əhəmiyyətli hadisədir" [10, s.165].

Əflatun Saraçlının (Məmmədov) dörd fəsildən ibarət olan "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" kitabının üçüncü fəslı "Bədii tərcümə" adlanır. Müəllif bu fəsildə, əsasən "Rəhbər", "Məktəb" "Dəbistan" jurnallarında başqa xalqların ədəbiyyatlarından nümunələrin tərcümə edib təqdim edilməsi ətrafında tədqiqatı yer alır. F.Köçərli, M.Əfəndizadə, Ə.Gorani, Ə.Cavanşir, H.Qaradaği, M.Ə.Sabir, M.Hadi, A.Səhhət və digər ədəblərimizin tərcüməçilik fəaliyyətlərinə toxunur.

Əflatun Saraçlının (Məmmədov) poeziyası. Professor Əflatun Saraçlının (Məmmədov) poetikası təmiz və saf məhəbbət əks etdirməsi ilə yanaşı, milli azadlıq və Vətənin ərazi bütövlüyü, toxunulmazlığı uğrunda mübarizəyə çağırışları diqqətdən yayınmur. "Tarixi yaddaşlardan Vətən və millət məfhumunun silinməsi üçün millətin əzmkarlığının, istiqlalı uğrunda mübarizəsinin bədii ədəbiyyatda inikası böyük əhəmiyyət kəsb edən amillərdəndir. Poeziyada milli ideologiyanın əks etdirilməsi milli mənəfeyin, yəni istər millətin, istərsə də dövlətin, bütövlükdə, mövcud cəmiyyətin tərəqqisinə təsir göstərmək iqtidarına malik olması baxımından, onun təbliğ edilməsi önəmli məqsəd daşıyır. Milli mədəni irsimizdə bədii və elmi yaradıcılığı ilə iz qoymuş Əflatun Saraçlının (Məmmədov) poetikası milli azadlıq və vətənin ərazi bütövlüyünü, toxunulmazlığı uğrunda mübarizəyə çağırışları əks etdirir" [18, s.106].

Vətən və onun müqəddəratı, milli istiqlal uğrunda aparılan mübarizə, onun ağrı-acıları, sevinc və qəlibiyyətləri kimi aktual problemlər Əflatun Saraçlını bir vətəndaş kimi millətinə üz tutmasına və müraciət etməsinə səbəb olur. Şairin qələminə məxsus şeirlərdə vətənimizin keçirmiş olduğu iztirabları duymağa çağırış ilə yanaşı, doğma el-obasını qoyub qaçanlara qarşı qəzəb, nifrət səsləyişi özünü qabarıq şəkildə büruzə verir. Onun bir şair kimi torpağına və xalqına, kökünə və tarixinə etinasızlığı və bunun nəticələrini şeirlərində ürək ağrısı ilə əks etdirməsi və xalqımızın qürur doğuracaq keçmişini yada salaraq, tarixdən ibarət dərslərin götürülməsi və bir daha həmin tarixi səhvlərin təkrar edilməsinə çağırış ədibin lirikasının əsas leytmotividir. Şairin "Qalx, Azərbaycan!..." adlı şeirində millətin şərəfli tarixi keçmişə və qəhrəmanlıqlarla dolu tarixi zamana arxalanmaqla yeni yüksəlişə, oyanışa və mübarizəyə çağırışı, onun bir insan kimi mədəni dünyəvi gözümizdə açıqlanır:

*Qalx da tanıt özünü;
Xalq desin son sözünü,
Dünya görsün üzünü Ağ,
Azərbaycan!
Qalx, Azərbaycan!... [19, s.75]*

Əflatun Saraçlının bir Borçalı övladı olması onun lirikasında özünü göstərir. Borçalı qoynunda dünyaya göz açmış, orda böyümüş ədibin Borçalıya sevgisi səmimi, pak və qüvvətli bir hiss kimi, Azərbaycana məhəbbətin tərkib amili kimi əksini tapır. Öz doğma el-obasına həsr etmiş olduğu "Borçalı", "Başkeçid dağlarında", "Qəlbimin ən şirin parçası burda", "Gur bulaq" və digər şeirlərində yurdunun əzəmət və qüdrətinin doğurduğu qürur, doğma ocağa və onun adamlarına bağlılıq hissini və sevgisini bariz şəkildə təsvir etməsi Əflatun Saraçlını bir Borçalı balası kimi daim düşündürən mövzular idi. Ədibin "Borçalılar, Borçalını qoruyaq..." şeirində Borçalının vahid Azərbaycan üçün qorunması çağırışı ilə yanaşı, bir Borçalı balası kimi ürək ağrısı ilə çəkdiyi harayı idi:

*Türk eliyik, od oğluyaq od kimi,
Torpağımız niyə bizə dar olsun?!
Öz evində qorxaq gəzib yad kimi
Bu meydandan qaçanlara ar olsun;
Bizimkidir Naxçıvanla Qarabağ.*

Borçalılar, Borçalını qoruyaq!...
Borçalını qoruyaq!... [19, s.75-76]

Millətin azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizəsi qarşısında milli vətəndaşlıq borcunu yaradıcılıq mərhələsinin poetik xislətinə çevirən Əflatun Saraçlı qalib gələcəyimizə, azad bir dövlət quracağımıza nikbinliyini, torpaqlarımıza təcavüz edənlərə qarşı vətən övladlarının müqəddəs əməli uğrunda birləşib mübarizə aparacağını "Ümid", "Azərbaycan öz gücü ilə boy atdı" və s. şeirlərində ifadə edir. Mütləq qələbənin inamı, bu inam hissələrində millətin tarixi keçmişinə bağlılığı və milli talenin nikbin sonluğu şairin daxili istəyi kimi dəyərləndirilməlidir:

Heç kəs göz tikməsin torpağımıza,
Arzumuz həqiqət, yolumuz haqdır.
Bu gün də üç rəngli bayrağımıza
Əsl türk adımız yazılacaqdır. [19, s.76]

Əflatun Saraçlının ana torpağa bağlılığı, Vətənin vahidliyini təmin etmək naminə birliyə çağırışı ədibin lirikasının əsas leymotividir. Ədib şeirlərində Vətənin istiqaliliyyəti uğrunda mübarizəni, onun bütövlüyü və toxunulmazlığı zəruriliyini həmişə nəzərdə saxlamış və bütün bunları poeziya dili ilə şeirlərində verməyə nail olmuşdur. Həmin ağırlı yeri olan Qarabağ münakaşasına bir Azərbaycanlı balası kimi mövqeyi də bədii yaradıcılığında özünü qabarıq göstərir. Xalqın həyatında baş vermiş bu ciddi dəyişikliklərin milli hisslə şeirlərində təsvir etməsi onun bir vətən oğlu kimi bu olaylara münasibətini göstərir. Əflatun Saraçlının qəmli notlarda ifadə olunmuş Qarabağ uğrunda müharibə mövzusunda qələmə almış olduğu lirik nümunələr baş verən olayları qavranılması ilkinliyi və səciyyəvi özəllikləri ilə seçilir. Ə.Saraçlı yaradıcılığının pafosunu təşkil etmiş milli azadlıq, mübarizəyə çağırış ideyası Qarabağ mövzusunda özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Vətənin çətin imtahan qarşısında qaldığını, insanların torpaq itkisiylə bağlı keçirdiyi hiss və həyəcanları, mənəvi əzab və əziyyətlərini vətəndaş kimi duyan şair bütün bunların çıxışını erməni düşməni üzərində qələbədə görür. Ədib "Ya Qarabağ, ya ölüm!" şeirində millətinin şəərəfsiz sülhə imza atmayacağına ümidini əks etdirir:

Bu millət qol qoymaz şəərəfsiz sülhə,
Bu qədər alçatmaz vətənim, elim;
Ya Allah, ayağa qalxın qoy ölkə:
Ya doğma Qarabağ, ya da ki, ölüm!... [19, s.77]

Bu misraların müəllifi olan şairə Qarabağın tam azad olmasını görmək qismət olmadı. Ürəyi Azərbaycanın bütövlüyü ilə çırpınmış bu müdrik ağsaqqalın arzusu həyata keçəcək. Onun qələmə almış olduğu əsərlər həmin azad olunmuş torpaqlarımızda xalqımız tərəfindən sevilə-sevilə oxunacaqdır...

Əflatun Saraçlının (Məmmədov) bədii yaradıcılığında diqqəti cəlb edən amillərdən biri də şairin ölümdən qorxmaması, ona mənən hazır olmasıdır. Onun "Bir gün bəlalər, qadalar gedər" şeirində verilmiş bu beytə nəzər salaq:

Dünyaya gəlmişəm, gedəcəyim var,
Dostları pərişan edəcəyim var. [19, s.77]

Həyatı dərindən dərk etmiş, onun hər üzünü görüb yaşamış ədibin "Yuxuda köçəcəm bu dünyadan mən" şeirində də bu faktın şahidinə çevrilirik:

Yuxuda köçəcəm bu dünyadan mən,
Bir daha göz yaşı görməyim deyər.
Allahım, sən apar nə vaxt istəsən,
Yaman ümidim var belə ölməyə... [19, s.78]

Ürəkəgrıdıçı olsa da cismən aramızda olmamasına hazır olmasının ədibin öz dili ilə verilməsi həyat reallığıdır. Şair bizdən sonra dünyanın əbədi qalacağını, bizim isə bu dünyada "qonaq" olduğumuzu poetik misralarında izhar edir:

Həyatla ölümün nədir arası,
Hamımız dünyanın qonaq-qarası.
Bir də görərsən ki, çatar sırası –
Əflatun Saraçlı gedər dünyadan... [19, s.78]

Nəticə / Conclusion

Ruhu, varlığı ilə ənənəyə köklü bağlı olması, onun bu dünyadakı missiyasını ləyaqətlə yerinə yetirməsi ədibin özünün sözləri ilə də təsdiqini tapır:

Əflatun Saraçlı inanmaz yada,
 Bir təmiz ad qoyub gedər dünyada.

Ədəbiyyat / References

1. "Azərbaycan" jurnalı, 1970, № 2.
2. Bayramova, O. Ə.Hüseynzadə və "Siyasəti-Fürusət" əsəri. Hüseynzadə Əlibəy. Siyasəti-fürusət. – Bakı: Elm, 1994. – 236 s.
3. Həbibbəyli, İ. Nəsrin keçdiyi yollar. Əflatun Məmmədovun "Azərbaycan bədii nəsr" kitabı haqqında. "Azərbaycan", 1984, №6.
4. "İqbal" qəzeti, 18 aprel, 1914, № 630.
5. Köprülü, M.F. N.Nerimanov. İslam Ansiklopedisi. – İstanbul, 1961.
6. Məmmədov, Ə. Abdulla Şaiq. – Bakı: Gənclik, 1983. – 212 s.
7. Məmmədov, Ə. Azərbaycan bədii nəsr (XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri). – Bakı: Elm, 1983. – 188 s.
8. Məmmədov, Ə. Azərbaycan nəsrinin təşəkkülünə dair. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. – Bakı: Elm, 1979.
9. Məmmədov, Ə. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. – Bakı: Elm, 1977. – 164 s.
10. Məmmədov, Ə. Zeynalabdin Mərağalı. – Bakı: Gənclik, 1996. – 241 s.
11. Mirəhmədov, Ə. Əlibəy Hüseynzadə. Fikir karvanı. – Bakı: Yazıçı, 1984.
12. Nəbiyev, V. Azərbaycan bədii nəsrinin janr və üslub təkamülü (XIX-XX əsrlər). Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. – Bakı: EA-nın kitabxanası, 1992. – 319 s.
13. Saraçlı, Ə. Ömrü keçdi yuxu kimi. – Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2002. – 248 s.
14. Saraçlı (Məmmədov), Ə. Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət dövründə. – Bakı: Elm, 2007. – 424 s.
15. Saraçlı, Əflatun. Kitablər. Yaşa ürəyincə, köç ürəyincə. – Bakı: Borçalı, 2008. – 200 s.
16. Şaiq, A. Əsərləri. I cild. – Bakı: Azərneşr, 1966.
17. Şərifova, S. İlk Azərbaycan romanları. – Bakı: Elm və təhsil, 2023. – 216 s.

18. Şərifova, S. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunun əks etdirən əsərlərin janrı xüsusiyyəti, problematikası, obrazları və bədii dili. – Bakı: Elm və təhsil, 2022. – 444 s.
19. Şərifova, S. Klassiklər və müasirlər söz müstəvisində. – Bakı: Elm və təhsil, 2018. – 568 s.

Научное и художественное творчество Афлатуна Сарачлы (Мамедова)

Салида Шарифова

Доктор филологических наук, доцент

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: sharifovasalida@rambler.ru

Резюме. Доктор филологических наук, профессор Афлатун Сарачлы (Мамедов) (1936-2008) активно занимался исследованием проблем современной литературы и советской литературы. Афлатун Сарачлы (Мамедов) является автором многочисленных монографий и статей об Абдулле Шаиге, Наримане Нариманове, Абдулрагим-беге Ахвердиеве, Мухаммеде Хадии и других азербайджанских мыслителях.

Афлатун Сарачлы (Мамедов) также является одним из первых исследователей художественного периода, приходящегося на создание и функционирование Азербайджанской Демократической Республики.

Научные исследования Афлатуна Сарачлы (Мамедова) посвящены также проблемам грузинской литературы, в том числе и соотношению грузинской литературы с арабской, персидской и турецкой литературными традициями. Особое внимание при этом уделено тбилисской литературной среде.

Научный интерес Афлатуна Сарачлы (Мамедова) сосредоточен также и на проблемах теории литературы: жанровой принадлежности художественных произведений. Ему удалось глубоко исследовать возникновение травелогических, приключенческих, письменных, научно-фантастических, научно-художественных трактатов, аллегорических жанров в азербайджанской литературе, проявление этих жанров в художественных образах.

Афлатун Сарачлы (Мамедов) также провел обширные исследования журналов «Дабистан», «Рахбар» и «Мактаб», оказавших существенное влияние на формирование и развитие азербайджанской детской литературы.

Переводческая деятельность поэта-переводчика Афлатуна Сарачлы (Мамедова) включает в себя переводы образцов грузинской художественности. Афлатун Сарачлы (Мамедов) выявлял и научно обосновывал также проблемы переводческих ошибок, будучи как экспертом, глубоко знакомым с теорией перевода, так профессиональным литературоведом. Поэзия Афлатуна Сарачлы (Мамедова) наводит на раздумья. Его поэтика посвящена не только восхвалению чистой и светлой любви, но также и проблемам борьбы за национальную свободу, территориальную целостность и неприкосновенность Родины.

Ключевые слова: азербайджанская литература, теория литературы, научное творчество, художественное творчество